

Петро Медвідь

Стоваришыня «Руска Бурса» в Горлицях/“*Ruska Bursa*” Association in Gorlice

Позначкы ку 30-ій рочніці кодифікації русиньского языка на Словакії

Abstrakt

Refleksje nad 30 rocznicą kodyfikacji języka rusińskiego na Słowacji

Mija 30 lat od momentu, kiedy Rusini na Słowacji w stolicy swojego kraju – Bratysławie, dokonali historycznego aktu, uroczyste proklamując kodyfikację języka rusińskiego na Słowacji. Jako pierwsi w obszarze Karpat zrealizowali główny cel I Kongresu Języka Rusińskiego, który odbył się w 1992 r. W niniejszym artykule podjęta została próba podsumowania, jakie dalsze cele udało się lub nie udało się osiągnąć Rusinom na Słowacji, ale także Rusinom w ogóle, odnosząc się do postulatów wspomnianego kongresu językowego, stanu języka rusińskiego i jego znajomości na Słowacji, a także badań związanych z jego kodyfikacją.

Słowa kluczowe: Rusini, język rusiński, kodyfikacja, szkolnictwo, teatr, cerkiew, prawa językowe

Abstract

Reflections on the 30th Anniversary of the Codification of the Rusyn Language in Slovakia

It has been 30 years since the moment when the Rusyns in Slovakia, in the capital of their country – Bratislava, performed a historic act by solemnly proclaiming the codification of the Rusyn language in Slovakia. They were the in the Carpathian region to achieve the main goal of the First Congress of the Rusyn Language, which took place in 1992. This article attempts to assess the progress made by Rusyns in Slovakia, as well as by Rusyns in general, in achieving their goals, with reference to the demands of the

aforementioned linguistic congress, the status of the Rusyn language and its presence in Slovakia, and studies concerning its codification.

Keywords: Rusyns, Rusyn language, codification, education, theater, church, language rights

Ключовы слова: Русины, русиньскый язык, кодифікація, школство, театер, церьков, языковы права

Вступ

У 1989-ім р. почали в бывшій совітській блоку радикалны зміны, котры вели ку зміні політичных режимів в даных державах. Ішло о державы середньої Европы, але і о територію днешньої Закарпатьской области України, де історічно автохтонне насеління творять Русины.

На основі споминаных політичных змін в окремых країнах Русины не здобули лем свої гражданскы права, котры почас довгих декад были обмежованы комуністичныма режимами, але і свої народностны права. Тоты факты вели як ку тому, же почали выникати першы русиньскы організації в тых державах, але і ку тому, же выникнув меджінародный русиньскый рух, днесь называний третє возрдожіння, чого потверджіньом був І-ый Світовый конгрес Русинів, котрый проходив у Меджілабірцях, втогды іщі Чехословакія, у 1991-ім р.

По штирьох декадах офіціального «неіснованя» в соціалістичных державах, усвідомлювали собі Русины, же єдным із важных вопросов, котры мусять рішыти, є і кодифікація літературного языка, без чого не мож рушыти ся в многих областях допереду.

Конгрес в Бардейовских Купелях

На основі рішінь, котры были прияты І-ым Світовым конгресом Русинів, в днях 6-го аж 7-го новембра 1992-го р. одбыв ся І-ый Меджінародный конгрес русиньского языка. Його головным організатором была Русиньска оброда¹ ведно з Карпаторусиньскым научным центром в США.

¹ Назва Русиньска оброда на Словеньску почала хосновати ся аж по розділіню Чехословакії у 1993-ім р. (Кузмякова 2010).

Конгрес підпорила Шведьска академія зо Штокголку, Романшска ліга (Ligia Romontscha) зо Швейцарії і Академія діалектных языків з Монака. Цільом было координувати зачаты роботы на формованю літературного русиньского языка. Языковий конгрес прияв в резолюції такзванный романшский модел рішіня языковой проблемы Русинів.

12 пунктів Резолюції з першого языкового конгресу свідчило о тім, же Русины можуть піти путьов подобнов як скоро 40-тісячова народность Ретороманів, котры понад 50 років хосновали шість варіантів списовного языка (каждый з властнов граматиков і словником), а шість варіантів ся тыж учило в школах. На їх основі аж в році 1982 сформовали сполочный списовный язык *rumantsch grischun*, який од року 1996 ся став четвертым урядным языком Швейцарії попри німецькім, італіаньскім і французькім. То значить, же і русиньський списовный язык ся мав зачати формувати аналогічно на основі говорених варіантів тых регіонів (штатів), де жыють Русины, спочатку окреме про каждый з них, а поступно на їх основі бы ся мав зачати творити єден сполочный, цілорусиньський, списовный язык (тзв. койне) (Плішкова 2008, 4).

Три важны пункты із заключінь конгресу, котры треба спомянути, то, по перше, же кодифікація русиньского языка бы мала быти основана на живім языку, по друге, каждый зо штирьох русиньских регіонів² бы мав узаконити свій властный варіант списовного языка, заснований на найрозшыренішім діалекті, по третє, русиньський язык бы мав вживати азбуку (Плішкова 2006).

Вдяка I-ому Меджінародному конгресу русиньского языка выникла інтеррегіонална лінгвістична комісія, котра в далшых двох роках систематично робила над сполочнов термінологійов. Результатом работы той комісії было виданя словника Юрія Панька (Панько 1994).

Кодифікація русиньского языка на Словакії

Русины на Словакії по першім конгресі такой почали робити над кофікаційов. У 1993-ім р. выникнув при Русиньській оброді Выскумный устав русиньского языка і културы, котрого головным цільом было завершіня

² Ішло о регіоны населены історічно Русинами, на Словакії – Пряшівщина, в Польщі – Лемковина, в Мадярьску – Боршодьско-абовско-землінська жупа, на Україні – Підкарпатя.

процесу кодифікації русинського языка (Кузмякова 2010, 50). Тот інститут найперше вів Юрій Панько, пак Василь Ябур. Інститут служыв як інтеррегіональний координачный центр работы кодифікаторів русинського языка. Наслідком політичных змін в 1994-ім р. держава заставила його фінанцованя, але свій ціль сповнив.

Русины на Словакії, під веджіньом Панька і Ябура, котрым помагали членове редакції «Русин» і «Народны новинкы» Кветослава Копорова, Анна Кузмякова, Марія Мальцовска, Анна Плішкова, але і мімо редакції як Михайло Гиряк, стигли приготовити кодифікачну літературу, котра была потрбіна про тото, жебы Русины на Словакії могли приступити ку тому історічному акту.

Святочне выголошїня кодифікації русинського языка на Словакії одбыло ся 27-го януара 1995-го р. в Братіславі, в конгресовій салі високошкольских інтернатів Дружба. Участь брали домашні Русины, але і гости із загранича як Павел Роберт Магочій, Гелена Медеші ці Андрій Копча. Кодифікація была выголошена перед представителями Народной рады СР, Влады СР, Міністерсва школства СР, Міністерства културы СР, Матиці словацькой, Языкознавчого інституту Людовіта Штура, Словацькой академії наук, представителями Грекокатолицькой і Православной церькви іншыма (Кузмякова 2010, 53). Декларацію о кодифікації прочітав втогдышний директор Театру Александра Духновіча Ярослав Сисак. В ній, окрем іншого, пише ся:

Русины на Словакії не могли довгы рокы офіціално ужывати свій материнський язык, розвивати го і довести аж до такой подобы, жебы ся го могли учіти діти в школах, жебы на нім могли быти выдаваны новинкы, часописы і книжки, жебы на нім мож было слухати высыланя з радія і телевізії, жебы на нім грав русинський театр ітд. Переважна часть Русинів не прияла адміністративно наряджений український язык за свій материнський... Почінаючі днешнім дньом, русинський язык ся ставать літературным языком Русинів на Словакії («Декларація...» 1995).

І тотя часть декларації послужыть нам далше в статі на курты позначкы ку тому, што подарило або не подарило ся досягнути за 30 років од кодифікації. Без огляду на далшы факты треба підкреслити, же Русины на Словакії як першы досягли основный ціль становлений I-ым Меджінародным конгресом русинського языка. А так само треба підкреслити, же головну роль, головны заслугы на тім має Русинська оброда на

Словеньску, перша пореволючна русиньска організація у втогыдшній Чехословакії, пізніше на Словакії.

Кодифікації в далшых державах

І кедь в даній статі інтересуеме ся передовшыткым кодифікаційов русиньского языка на Словакії, треба спомянути і то, як тот ціль, котрый собі Русины поставили перед себе на першім языковім конгресі, подарило ся наповнити в далшых споминаных регіонах³.

Русины в Польщі не мали святочне выголошіня кодифікації, але свій варіант штандардизовали. За кодифікацію лемківского варіанту береме виданя ґраматікы Фонтаньского і Хомяк, котра была видана в році 2000 (Фонтаньскій, Хомяк 2000).

Лем недавно, 11-го новембра 2023-го р. в просторах каштеля Штефанія в Будапешті святочного выголосили кодифікацію свого варіанту русиньского языка Русины в Мадярьску. Головным кодифікатором, котрый робив над кодифікачнов літературов, був Михаіл Капраль (Медвідь 2023а).

Русины на Підкарпатю мали веце проб о кодифікацію свого штандарду. Свій правопис і ґраматіку выдали в році 1999, в році 2005, далша ґраматіка ведно з кодифікачнов літературов є з року 2014. Ґраматіку приголовила втогы Анна Мегела, а співпрацовали на кодифікачных виданях люди як Михаіл Алмашій (Медвідь 2022б). Ту треба спомянути, же затля не подарило ся Русинам на Підкарпатю прияти єдну языкову норму, што приписуеме і тому факту, же Русины на Україні дотеперь не были вызнаны за окрему народностну меншыну і їх права і можливости про розвиток суть обмежены.

Маєме язык, страчаєме язык

27-ый януар 1995-го р. став важнов історічнов меджов про Русинів на Словакії, котра потвердила самобытність і посилнила еманціпацію Русинів. З «українських діалектів», як ся нам то намагали роки твердити,

³ До того контексту не рахуеме войводиньских Русинів, котры свій языковий штандард розвивають од 1923-го р., і котрых языковий варіант не належить ку карпатьськым языковим варіантам.

а доднесь твердят українізацны кругы, став окремый язык, акцептований державныма властями.

Але перед тым, як зачнеме ближе позерати на окремы сферы, треба вказати на основну проблему. Кодіфікація не вирішыла асімілацны тенденції у сфері страчания материньского языка. О тім досконало свідчать нам результаты списованя жытелів в роках 1991⁴, 2001, 2011 і 2021. Ку русиньскій народности ся приголосило у 2021-ім р. 23 746, а далшых 39 810 собі дало і русиньску народность ведно з іншов. Доведна так є на Словакїї 63 556 людей, котры ся приголосили лем к русиньскому або і русиньскому походжіню (Медвідь 2022а). То было перше списованя, в котрім мож было на Словакїї записати собі дві народности.

В списованях, в котрых не была можность другой народности, было Русинів 33 482 в році 2011, 24 201 в році 2001 і 17 197 в році 1991 (Медвідь 2022а). Списованя з років 1991, 2001 і 2011 у вопросі народности не дають ся порівняти, кедь у 2021-ім р. не був лем єден вопрос на народность, як в попередніх. Можеме лем конштатовати, же Русины мали од 1991-го до 2021-го р. тенденцію роснути, і кедь в посліднім припадї при іншых обставинах в списованю.

Єднозначніше, а негативно, вже бісідують чїсла, котры нам вказують кїлькость людей, якы записали собі в тых списованях русиньскій язык як материньскій. Іщі в році 2011 то было 55 469 людей. Ку русиньскому материньскому языку ся приголосило в році 2021 уж лем 38 679 особ (Медвідь 2022а). То був довгодобый парадокс Русинів на Словакїї, же ку материньскому языку в списованях голосило ся веце людей, як собі записало русиньску народность. Тот парадокс є минулостьов. Старша генерація одходить, чїсла почїнають наберати реалістїчнішы контуры, оддзеркалює ся на них наприклад і брак школства, о чїм буде дале. Приходить до нового парадоксу. По 30-ох роках од кодїфікації можеме повісти, же маме свій літературный язык, но єдночасно свій язык страчаєме. Покля ся в тїй области не почнуть рїшыти акутны проблемы, не можеме очековати зміну напрямю, котрым ся Русины на Словакїї vybrали.

⁴ У 1991-ім р. у втогдышній Чехословакїї проходило перше списованя по політїчных змінах, в котрім уж Русины могли приголосити ся ку окремый русиньскій народности.

Брак русиньского школства

Вернийме ся ку словам з «Декларації» зо святогочного выголошіня, в котрій ся пише, же

Русины на Словакії не могли довгы рокы офіціално ужывати свій материньскый язык, розвивати го і довести аж до такой подобы, жебы ся го могли учіти діти в школах, жебы на нім могли быти выдаваны новинкы, часописы і книжкы, жебы на нім мож было слухати высыланя з радія і телевізії, жебы на нім грав русиньскый театр ітд. («Декларація...»).

Што ся властно за 30 років подарило досягнути в областях, котры споминають ся в тім документі? Не мож почати од іншой темы, як од школства, кедьже якраз школство мало бы гарантовати то, же молоды генерації Русинів не стратять язык, бо в нім будуть здобывати і освіту, а наведе, же вдяка школі освоять собі кодифіковану норму языка.

28-го августа 1996-го р. Міністерство школства СР схвалило запроваджіня русиньского языка до основных школ в регіоні, де жые переважно русиньске жытельство (Кузмякова 2010, 56). На Словакії од школьского року 1997/1998 почали выникати першы школы з навчаньом русиньского языка, пізніше з навчалным языком русиньским. То собі выжадало приготовльовати учітелів про тоты школы. Приправов педагогів був повірений Інштїтут народностных штудій і чужжих языків Пряшівской універзіты в Пряшові, котрый выникнув 1-го септембра 1998-го р. В рамках того інштїтуту выникло і Одділіня русиньского языка і культуры («Ústav...»). По майже 10 роках його існованя, з дакотрыма змінами в році 2006, 1-го марца 2008-го р. выникнув окремый Інштїтут русиньского языка і культуры Пряшівской універзіты в Пряшові, котрого области роботы суть научно-бадательска і вывойова про область нормотворіня русиньского списованого языка, педагогічно-выховна, публікачна і документачна («Ústav...»). Інштїтут був у 2015-ім р. підпорядкований під нововыникнутый Центер языків і культур народностных меншын Пряшівской універзіты в Пряшові. Днесь має акредітованы три штудійны програмы – бакаларьскый, магістерьскый і докторандьскый⁵.

⁵ Бакаларьскый і магістерьскый штудійный програм є Русиньскый язык і література в штудійнім напрямі Учітельство академічных предметів. Докторандьскый програм є Славїстіка – русиньскый язык і література в штудійнім напрямі Славянскы языкы і література («Ústav...»).

Омного гірше то уж вызерать, покля ся посмотриме на середне і основне русинське школство. Наперек тому, же Конштитуція Словацькой републикы, але і далшы меджінародны документи, котрых Словацька република є сїгнатарьом, гарантують нам, жебы мати школы, в котрых діти будуть ся учіти у своїм материнськым языку – в нашім припадї русинськым, реалность є цалком інша. Што до середніх школ, за 30 років од кодифікації русинського языка на Словакїї, не подарило ся Русинам зрядити ани єдну середню школу, котра бы была з навчалным языком русинськым або з навчаньом русинського языка. Ани при основных школах не можеме быти оптимістами. Хоць першы ластівкы, як уж было спомянуто, мали Русины в році 1997, не мож повісти, же подарило выбудувати ся русинське основне школство. В школьскім році 2024/2025 на Словакїї існують дві школы з навчалным языком русинськым. Іде о Основну школу з матерьсков школов з навчалным языком русинськым в Кленовій, і Основну школу з матерьсков школов в Калній Розтоці. З того лем школа в Кленовій є такзвана повноорганізована – має од 1-ой до 9-ой класы, а школа в Калній Розтоці є неповноорганізована, малокласна, де пороходить навчання лем од 1-ой до 4-ой класы.

Того часу мають Русины на Словакїї іщі школы в Меджілабірцях (дві), Радвани над Лабірцьом, Свіднику, котры суть із навчаньом русинського языка. В минулости были школы наприклад і в Чабинах, Шарішскім Щавнику ці Баєрівцях.

Факторів, чом русинських школ не є, бы сьме могли вырахувати веце. Хосен будованю русинського школства бізовно не робить соціально-економічна сітуація в русинських регіонах Словакїї, котра запричинює одход молодых людей до міст і вымераня наших сел. Не помогла ани децентралітація школства, котра в практиці значить, же зряджовательом школ не є Міністерство школства СР, але самосправы. В припадї основных школ суть то села і міста, в припадї середніх школ крайскы самосправы. Бремено фінанцовати школу так в припадї основных школ припало старостам і пріматорам.

Фактом днесь є, же Русины можуть прийти і о днесь існуючі школы з навчалным языком русинськым в Кленовій і Калній Розтоці.

Новелізація школьского закона, котра має почати діяти ку 1-му януару 2025-го р. («Zákon z 22. mája 2008 o výchove...»), дефінує школу з навчалным языком народностной меншыны як школу, в котрій «цілый виховно-освітній процес окрім навчання словацького і чужіх языків реалізує ся в языку народнотной меншыны» («Zákon z 22. mája 2008 o výchove...»).

Теперішня верзія закона говорить, же народностнов школов є така,

в котрій холем в єдній класі цілый виховно-освітній процес окрім навчання чужіх языків реалізує ся в языку народностной меншыны, або школа, в котрій у вшиткых класах виховно-освітній процес реалізує ся найменше в двох освітніх областях в языку народностной меншыны («Zákon z 22. mája 2008 o výchove...»).

То практика школ в Кленовій і Калній Розтоці, де русиньскый язык і література учіть ся 5–6 годин за тыждень, ку тому дві цілы освітні області участь ся в русиньскім языку. Подля новелізації школьского закона, покля ся не зроблять далшы управы той нормы, од школьского року 2025/2026 бы мали быти тоты дві школы уж лем з навчаньом русиньского языка⁶.

Обставины, котры Русины на Словакії мають, впливають і на інтерес або неінтерес штудовати на русиньскім інштитуті в Пряшові, кедьже абсолвент учительского штудійного програму русиньскый який і література має мінімалны аж жадны можливости найти собі роботу у выштудованім фаху.

Спомянути треба і то же в роках 2013 аж 2022 были організованы Вечерны школы русиньского языка про діти і дорослых, котры ініціювало Обчаньске здружіня Колысочка («Večerné...»). Здружіня намагало ся одкрывати школы у вшиткых регіонах, в котрых жыють Русины, а здобывали і свою популярность. Перешли нима стовкы дітей. Но ішло лем о грантовый проєкт, навчання формов кружку, і не мож то зараховати до класічного навчалного процесу.

Жебы сьме язык могли хосновати в театрі

Декларация, котру прочітав почас святочного выгошіня кодифікації Ярослав Сисак, втогдышній директор Театру Александра Духновіча в Пряшові, споминать і то, жебы язык мож было хосновати в театрі. Но театер

⁶ Обектively треба повісти, же моментално ани не є можливість сповнити условия, котры выжадує новелізация школьского закона, кедьже не суть педагогове, а ани учебники, вдяка котрым бы ся діти в школі з навчалным языком русиньским могли учіти вшиткы предмети по русиньскы. Так само припоминам, же довгодобо не є підпора з боку СР выдавати русиньскы учебники про основны школы. Послідні вышли в році 2011.

реально почав наповняти того, жебы грати по русиньскы, іщі скоріше. Нелем перед кодифікаційов, але доконця і перед політичныма змінами.

У 1985-ім р. приходить до втогдышнього Українського національного театру в Пряшові, днесь Театер Александра Духновіча⁷, на посаду драматурга Василь Турок-Гетеш⁸. Турокови, який мав підпору директора театру Ярослава Сисака, подарило ся таке мале чудо. У фебруарі 1988-го р. театр одпремеровав пєсу *Сенс Нонсенс* – експерименталну інсценацію, за котров як драматург стоїть Турок, і режію робить Благо Углар, визначный словацькый режісер і драматург, родак із Пряшова (Pukan 2007). Што є вынятковым на тій інсценації окрем того, же втогдышний український театр зачинать робити експерименталный театр? Турок з Угларом просадили, же в пєсі бісідуеть ся «на діалекті», значить так, як акторы бісідують меджі собов – по русиньскы.

В тім самім році, але в далшій театралній сезони, у децембрі 1988-го р., на сцену театру приходить далша премера роблена на русиньскім языку. Была то інсценація *Оцет*, котра є дефінована як експерименталный творчий варштат, під котру ся знова підпише Турок, Углар і Мілош Карасек (Pukan 2007).

Занедовго приходять політичны зміны, Баршанова революція 1989-го р., і Український національний театр є перша інституція, котра змінить свою народностну позицію і од 15-го октобра 1990-го р. рішіньом міністра культуры Словацькой републікы, мінить назву на Театер Александра Духновіча («O nás...»). Наперед хоснує як русиньський язык, так і український, но пізніше переходить лем на русиньський язык у своїх пєсах, послідня українська премера была в році 1994.

То ся пізніше змінило аж по інтервенції зряджователя – Пряшівського самосправного краю, котрый жадав од театру на основі штатуту інституції холем єдну пєсу в сезони на українськім языку, і так в році 2008

⁷ Днешній русиньський Театер Александра Духновіча в Пряшові выникнув 24-го новембра 1945-го р. на основі рішіня Української народной рады Пряшівщины. Быв названный Український національний театр. По політичных змінах 1989-го р. то была перша професіонална інституція, котра одшмарила чужду українську ідеологію, і пожадала о зміну назвы театру на Театер Александра Духновіча («O nás...»).

⁸ Василь Турок (або Василь Турок-Гетеш) (рр. 1940–2005) – драматург, перекладатель, педагог і єдна із найголовніших особностей русиньского возродного руху по 1989-ім р. У 1990-ім р. був співоснователем першой русиньской організації у втогдышній Чехословакії – Русиньской оброды, і у 1991-ім р. співосновав Світовый конгрес Русинів. У обидвох організаціях довгый час був головов. Попритім дале, аж до своей смерти, робив драматурга ТАД.

была одпремерована песа *Територія Б*, котра по 14-ох роках принесла на дочкы театру знова і український язык (Petejová-Meššová). Наперек тому, од 1988-го р. театр зробив десятки, до 200 пес, котрыма ся властно світова література облекла до русиньского языка.

Радіо і телевізія

Почас святочного выголошіня кодифікації споминали ся і програмы радія а телевізії, котры бы мож было слухати по русиньскы. Русиньске радіове высыланя має довшу історію, пробны програмы про Русинів у втогдышній Чехословакії в рамках чехословацького Радіожурналу⁹ почало в році 1930. Регуларне русиньске высыланя почало 1-го децембра 1934-го року. Самособов, по 1945-ім р. і поступнім вымазаню Русинів з мапы світа і в Чехословакії, з русиньского высыланя стало українське. Хоць і в тих часах мож было слухати і програмы «на діалекті», ішло о забавны програмы.

Русины уж по політичных змінах 1989-го р. хотіли мати властне радіове высыланя у державнім радію, но путь до того была довша. Хоць у 1995-ім р. одбыла ся кодифікація русиньского языка а Словацька република визнала Русинів за одну із офіціално признаных народностных меншын, іщі все держава в дакотрых областях притримовала ся якоїсь «українсько-русиньской» ці «русиньско-україньской» концепції. І кедь Русины хотіли мати окрему редакцію в рамках народностно-етнічного высыланя втогдышнього Словацького радія (Slovenský rozhlas), властны програмы, котры бы не были мішаны з тьма українськыма, подарило ся то аж в році 2002 (Кузмякова 2010, 41).

Про досягнутя свого конштитучного права мусили Русины выужыти вшыткы доступны способы. Были то жадости і скаргы найвысшым державным представителям, протестны мітінгы, пресконференції, петіції а наконець скарга адресована Раді Європы в Штрасбурзі. Неінтерес компетентных ту був евідентный а ситуація ся змінила ку ліпшому лем по дакотрых персоналных змінах в Словацькім радію (Кузмякова 2010, 41).

Подобно то было в рамках телевізного высыланя. Втогдышня Словацька телевізія (Slovenská televízia) почала народностны програмы

⁹ Radiojournal, československé zpravodajství radiotelefonické, spol. s r. o. (Československý rozhlas). Ішло о державне, публічне радіо (Krupička 2019).

высылати в 1990-ых роках. В роках 1996–1999 в кошыцькім штудію телевізії вырабляв ся Українсько-русиньскый маґазин¹⁰. Окремый Русиньскый маґазин почав высылати ся в році 2000¹¹. Наперек досягнутю тых цілів, Русины довгодобо мусили бойовати проти того, жебы высыланя про Русинів і высыланя про Українців не робило ся на сістемы паріты. Хоць каждым списованьом Русины росли, а Українців было менше, аж до другой половины 2010-ых років ся минутаж про програмы в радію і телевізії ділили майже у вшыткім на половину.

Далша рана пришла в радію у 2015-ім р., коли русиньске і українське высыланя зробило послідні умелецькы і забавны програмы. Так само зрушыло ся місце інтерного режисера забавной, літературной і драматичной творчости. Одвтогды є радіове высыланя веце-менше лем о вістях і публіцистіці (Медвідь 2024).

Наперек вшыткім недостаткам, Русины днесь маюць своє радіове і телевізне высыланя в рамках публічных медій. Моментално го забезпече Словацька телевізія і радіо (Slovenská televízia a rozhlas), в попередніх роках то было Радіо і телевізія Словакії (Rozhlas a televízia Slovenska), і на початку споминане Словацьке радіо і Словацька телевізія. Меншыны в Словацькій републіці маюць своє радіове і телевізне высыланя гарантоване законом. Того часу тоты права гарантує Закон о Словацькій телевізії і радію («Zákon z 20. júna 2024 o Slovenskej...»). Телевізне высыланя реалізує ся на програмівім окрузі Dvojka і радіове высыланя в рамках Радія Патрія – Народностно-етнічного высыланя штудія в Кошыцях, на фреквенціях округу Regina Východ¹².

¹⁰ Першый одвысылав ся 20-го януара 1996-го р. Джерело: Archív Slovenskej televízie a rozhlasu. Інформація здобыта на основі выжаданя автора статі.

¹¹ Першый одвысылав ся 12-го януара 2000-го р. Джерело: Archív Slovenskej televízie a rozhlasu. Інформація здобыта на основі выжаданя автора статі.

¹² Послідні даны, з року 2023, даюць нам такы інформації. В роках 2021–2022 высылали ся в русиньскім языку в телевізії програмы Русиньскый маґазин (26 мин, трираз в місяці), Од джерела (26 мин, трираз в місяці), Народностны новины (7 мин, обсягують репортажы в різних языках меншын). Радіове высыланя в тім періоді обсягвало програмы: Бісіда з НЕВ (двараз в місяці, 60 мин); Русиньска гітпарада (раз за місяць, 30 мин); Радіоновины (трираз в тыждню, 25 мин); Музика народностей (двараз в місяці, нелем русиньскый програм, 30 мин); Музичны поздравы НЕВ (раз в тыждню, 60 мин); Клуб осовностей (раз в місяці, 60 мин); Літургія НЕВ (раз в місяці, 60 мин, православна або грекокатолицька); Мы, Русины (раз в місяці, 30 мин); На словічко (нелем про Русинів, раз в місяці, 60 мин); Обчаньскый клуб (раз в місяці, 30 мин); Дзвоны над країнов (русиньскы раз в місяці, 60 мин); Там у нас (раз в місяці, 60 мин) («Hodnotiaca...»).

У 2012-ім році Обчаньске здружіня Молоды Русины основало русиньске интернетове радіо русин ФМ, котре почало высылати 3-го децембра. Головным ініціатором проекту, котрый фунгує вдяка державным дотаціям, був втогдышний голова здружіня Петро Штефаняк. Про потреби радія пізніше, у 2013-ім р., выникло окреме здружіня Русин Медія, котре ведно з радіом веде Штефаняк. Радіо высылає нонстоп посередництвом интернету і дакотрых операторів кабеловой телевізії. Радіо приготовлює в часі писаня статі понад 20 премеровых програмів каждый тыждень, і працює про нього 15 людей¹³. Радіо є фінанцоване вдяка дотачным схемам державы, моментално посередництвом Фонду на підпору культуры народностных меншын (Fond na podporu kultúry národnostných menšín).

Русиньска періодічна і неперіодічна преса

Потреба кодифікації языка тісно была повязана і з тым, жебы мож были на єдній нормі выдавати періодічну і неперіодічну пресу. Початкы періодічної пресы сягають до року 1990, коли было выдане перше чісло русиньского культурно-хрістіаньского часопису «Русин». Но в тім часі выходив нерегуларно. Його першы дві чісла фінанцовало Общество Енді Варгола в Меджілабірцях (Медвідь 2016).

Аж «Народны новинкы» стали першов регуларнов періодічнов пресов Русинів у втогдышній Чехословакії. Перше чісло вышло 1-го августа 1991-го р. і шефредактором був Александер Зозуляк¹⁴.

«Народны новинкы» зачали выходити як двотыжденник Русинів Чехословацькой федератівной републікы. Выдавала їх Русиньска оброда. Александер Зозуляк перед тым робив в редакції газеты Культурного союзу українських трудящих під назов «Нове життя», котрой був куртый

¹³ Треба спомянути факт, же як в радіовім высланю в рамках Словацькой телевізії і радія, так у высланю русин ФМ є проблемов дотримованя кодифікованого варіанту языка. В припаді русин ФМ суть майже вшыткы редакторы лем ентузіасты, котры не мають освіту з языка, хоснують векшынов свої діалекты, в припаді высланя в публічнім радію, хоть іде о професіональных робітників радія, так само є проблемов, же редакторы не мають освіту з русиньского языка.

¹⁴ Дату выдана першого чісла собі редакція vybrала як раз на 23-тю рочніцю од інвазії войск Варшавского договору до Чехословакії у 1968-ім р., што была рана і заставліня демократізачного процесу в Чехословакії, в рамках котрого і Русины пробовали здобыти назад свої права (Медвідь 2016).

час по політичних змінах у 1989-ім р. і шефредактором, і в рамках ньой зачав видавати і русинський додаток під назвов «Голос Русинів».

До новой русиньской редакції з українських новинок «Нове життя» пришли і редакторкы Анна Кузмякова і Анна Плішкова. З редакції «Дружно вперед» до «Народных новинкок» пришла Марія Мальцовска. Пізніше до редакції пришла Кветослава Копорова. Першы просторы редакції были в Театрі Александра Духновіча в Пряшові. Просторы, матеріалне і технічне забезпечіня втогды редакції дав втогдышний директор театру Ярослав Сисак. Председом Русиньской оброды, котра была видавательом новинок, був Василь Турок-Гетеш. У 1991-ім р. часопис «Русин» так само перешов під редакцію Русиньской оброды і зачав виходити реґуларно. Шефредактором так само став ся Александер Зозуляк, і на обсягу робили редакторы, котры робили і «Народны новинкы». А по 1992-ім р. робили і на кодифікачній літературі.

У 2004-ім р. ся редакція розышла з Русиньсков обродов на Словеньску. Александер Зозуляк, котрый був шефредактором «Народных новинок» і часопису «Русин», засновав нове обчаньске здружіня під назвов Русин і Народны новинкы, під котрым споминана преса продовжовала свою діяльність (Медвідь 2016). Русиньска оброда на Словеньску зачала видавати властный пресовый орган під назвов «Інфо Русин» і першов шефредактороков ся стала Анна Кузмякова.

«Народны новинкы» і «Русин» мінили в часі свою періодіціту, што до великой міры было запричинено і сумами дотацій, котры были на тоты проекти в данім році приділены. «Інфо Русин» ся з місячника выпрофіловав на двотыжденник¹⁵. «Народны новинкы» виходили до конца

¹⁵ Меджі тьма редакціями настав по 2005-ім р. і языковий спор. В тім році вышли новы правила орфографії в авотрстві Ябура і Плішковой. «Іщі 23-го септембра 2005 року одбыв ся в просторах Русиньской оброды на Словеньску (дале РОС) в Пряшові Научный семінар присвяченый 10-ій річніці кодифікації русиньского языка. На тім семінарі были языкознателі, дакотры учітелі русиньского языка, діятелі культурно-освітньої работы, редакторы з русиньских медій, председа і члены Сполку русиньских писателів Словеньска і іншы русиньскы діятелі. Окрем іншого на семінарі говорило ся і о потреби дакотрых змін в Правилах русиньского правопису з 1994 року, котры были оснований при кодифікації русиньского языка 27 януара 1995 року. Ку змінам Правил дакількораз сходила ся лінгвістична комісія (в складі Ю. Панько, Ю. Ціґра, В. Ябур і редакторы русиньских новинок). Проект зміны правил був публікований в «Народных новинках» ч. 51 з 15 децембра 1999 р., стор. 3 - *К зміні правил русиньской орфографії*. К пропозиції на зміну правил приспів і Др. Ю. Ціґра, канд. філологчных наук. Хоць лінгвістична комісія засідала дакількораз, но на єднотній верзії ся не догварила. Наконєць Др. А. Плішкова

2016-го р. По договорі меджі видавательом Русин і Народны новинкы а Русиньсков обродов на Словеньску, РОС zdobyла назад права на назву «Народны новинкы». Од 2017-го р. так почав виходити двотыжденник «НН інфо Русинів. Народны новинкы Русинів Словакії»¹⁶.

Днесь на Словакії виходить двотыжденник «НН інфо Русин», выдаваний Русиньсков обродов на Словеньску, і часопис «Русин», котрый має періодіциту двомісячника, і котрый меджі часом почав виходити під Академіюв русиньской културы в Словацькій републиці.

В роках 2017 аж 2023 Обчанське здружіня Колысочка про потреби своїх вечерных школ выдавало часопис «Колысочка», котрый був про діти передшкольского і школьского віку. Почас існованя мінив свою періодіциту, в остатнім році то був двомісячник.

Од року 2005 выдає Общество святого Йоана Крестителя каврталный часопис «Artos», котрый має статі в кіріліці і латиніці. Чін святого Василя

высловила ся, же на змінах правил уж робить доц. В. Ябур. По довшім часі без схваліня языкознавчой комісії, котра ниякы зміны в конечнім выслідку не схвалила, вышла книжка під назвов *Русиньский язык в (у) зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанём русиньского языка*, котры выдали «Народны новинкы» і «Русин» в Пряшові 2005 під авторством В. Ябура і А. Плішковой. На своїм засідані лінгвістична комісія при РОС єднозначні не прияла публікованы правила В. Ябура і А. Плішковой, котры подля уведжених авторів „суть платны од 1 септембра 2005 року”. На скликанім в септембрі 2005 року научнім семінарі были обговорены „новы правила” (выданы В. Ябуром – А. Плішковым) і указаны многы лінгвістичны недостаткы і хыбы в правилах і таким способом заведжіня хаосу в правописі і як просаджованя языковых форм не з узшой кодифікованой области. Участници научного семінара і лінгвістична комісія высловили неспокойность із запроваджованяма граматічныма формами до русиньского языка і рішыла не прияти споминаны Правила... Сейм Русиньской оброды на Словеньску, який ся одбыв 25. марта 2006 у Свиднику, бере до відома высше предложену зміну Правил русиньского правопису з 1994 року як доповнюючу, не приймає правила выданы в співавторстві В. Ябур – А. Плішкова *Русиньский язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанём русиньского языка*, Пряшів 2005 – як ненормативны з многыма граматічныма аномаліяма і барз субективны, котры не схвалила высша русиньска інштитуція, котра заслужыла ся о кодифікацію русиньского языка. Дана зміна Правил русиньского правопису набыває свою реалность дньом схваліня русиньськым найвысшым органом – Сеймом русиньской оброды Словеньска.» Джерело: Архів Языкознавчой комісії при Русиньской оброді на Словеньску. Інформація zdobyта на выжаданя автора статі.

¹⁶ На основі того спору періодічна і неріодічна преса выдавана РОС і їй близкыма організаціями, наприклад і Сполком русиньских писателів Словеньска, тримала ся старых правил, покля «Русин» і «Народны новинкы» і їй, як і русиньскому одділіню на Пряшівській універзіті близкы організації ішли за новыма правилами. Тота проблема тырвать доднесь.

Великого видає місячник «Благовѣстникъ», в котрім найдуть ся і статі по русиньскы, так само кіріліцьов і в латиніці.

В роках 2009 аж 2015 выходили «Інтернетовы новинкы Академії русиньской культуры в Словенській републіці». На початку мали новинкы три языковы мутації. Выходили в русиньскім, словацькім і англійськім языку. Із причіны все низшой державной дотації поступно словацька і англійська языкова мутація перестала виходити і зістала лем русиньска верзія, де з часу на час появили ся статі по словацькы. Шефредактором був Александер Зозуляк (Медвідь 2015). Днесь тота організація має далше свій сайт¹⁷, на котрім нерегуларно прибувають статі. Обсяг творять майже комплетно лем перевзяты статі з інших джерел.

По русиньскы писаний «денник» бы сьме могли брати сайт радія русин ФМ, де каждый день прибувають курты вісти, якы хоснують ся в рамках радіового програму Блисковы справы. Сайт хоснує кіріліцію і латиніку, цілый обсяг є в єдній і другій графічній системі¹⁸.

Што до видаваня неперіодічної пресы, то тема на окрему статью. Но фактом є, же першы виданя были зреалізованы Русиньсков обродов іщі перед кодифікаційов, од 1991-го р. в рамках редакції «Русин» і «Народны новинкы». Меджі визначных видавателів в минулости і сучасности належать Русиньска оброда на Словенську, Русин і Народны новинкы, Сполук русиньских писателів Словенська, Академія русиньской культуры в Словацькій републіці, спомеджі новшых здружіня молоды. Русины, здружіня Колысочка ці тота агентура¹⁹. Много книжок вышло і властным накладом авторів. За даный період вышли стовкы книжок, поезія, проза, зборники, алманахы, календарі, але уж і перекладова література. Тота тема заслужыть глубшу аналізу.

¹⁷ www.rusynacademy.sk

¹⁸ Появили ся в періоді тых 30-ох років і далшы пробы о видаваня періодічної пресы, Словацькый народный музей – Музей русиньской культуры в Пряшові наприклад выдав даякы сігналны цісла часопису про діти «Бобрунка», но выштыкы тоты проекты скончіли по куртім часі, або суть маргіналны.

¹⁹ Організація молоды. Русины як перша пришла із дзеркаловов системов публікованя, коли тексты публікують ся кіріліцьов і латиніков. Мусиме конштатовати, же без огляду на то, же язык є кодифікований в кірілічній графічній системі, подобны книжки і публікації вже зачінають выдавати і далшы видавателі як тота агентура.

Церковна сфера

Хоць церковна сфера не была спомянута в «Декларації», фактом є, же русиньскый язык є днесь уж і языком літургічным, языком біблічных тлумачінь про русиньскых грекокатоликів на Словакїї. Початок того так само сягать іщі до часів «неіснованя» Русинів, до року 1983.

Уж в 1983-ім р. грекокатолицькый священик, отець Франтішек Крайняк, сформовав групу священиків і віруючих, котра собі дала задачу протлумачіти релігійны і богослужебны тексты із церковнославянського языка на язык русиньскый. В тій групі велику роль мав Осиф Кудзей, котрого пізніше спознали сьме як байкаря, писателя, лауреата Премії Александра Духновіча за русиньску літературу. Іщі у 1992-ім р. був Русиньсков обродов выданый *Малый грекокатолицькый катехізм про русиньскы діти* (Крайняк 1992).

В половині 1990-ых років были выданы першы офіціалны переклады Євангелій і Апостолів на неділі і свята, котры позволив печатати втогдышній пряшівскый єпарха Йоан Гірка. Тоты переклады вышли і вдяка тому, же на них Іван Лявинець, русиньскый єпіскоп, пражскый екзарха, родак із Підкарпатя, дав позітівну рекомендацію з теологічного боку (Медвідь 2023б). У 2009-ім р. Світовый конгрес Русинів выдав *Тетраєвангеліє* (2009), котре почало служыти на грекокатолицькых парохіях в русиньскых селах.

Меджі тым, у 2003-ім р., обновило ся Общество святого Йоана Крестителя, котрого ініціаторами были русиньскы грекокатолицькы священици, многы уж перед тым залучены до перекладів, і якраз того общество перевзяло на себе задачу русиньскых літургічных і біблічных перекладів. Днесь є вдяка актівностям тых священиків русиньскый язык і языком релігійного жывота русиньскых грекокатоликів на Словакїї, кедь выданы были многы боголуженбы тексты як акафісты, богослужіня на найвекшы свята, тексты Нового Завіта ці комплетный молитвенник. Приготовлює ся до друку цілый Новый Завіт і Псалтырь.

Русиньскый язык як урядный язык

Кедь у 1995-ім р. участници святочного выголошіня кодифікації русиньского языка в Братіславі переживали тоту вызначну історічну дію, кедь чули з уст Ярослава Сисака текст «Декларації», лем тяжко могли собі,

і вдяка втогдышнім політичним обставинам, представити, же тот язык стане і урядным языком. Реальность по майже 30-ох роках є така, же русинський язык справды став вдяка словацькій легіслатіві урядным языком.

В януарі 2023-го р. словацькый владный кабінет прияв нове Наряджіня влады Словацькой републікы, котрым выдає ся список сел і міст, в котрых гражданы Словацькой републікы, якы належать ку народностній меншыні, творять найменше 15 проц. населіня («Nariadenia...» 2023). Тото наряджіня виходить уж і з результатів Списованя жытелів, домів і кварталів 2021, а їх інтерпретації подля народности і далшой народности. Так само знижыла ся квота потрібна про тото, жебы могло село або місто мати статус народностного. Дотеперь было треба, жебы ку народностній меншыні приголосило ся ходем 20 проц., теперь є мінімална квота 15 проц. населіня.

Русины мали до року 2023 цілково 66 сел (з того едно місто) означеных по русиньскы. Іщі все ся выходило лем з наряджіня влады з року 2001, і не были там оддзеркалены результати списованя з року 2001 і 2011. Од 1-го марца 2023-го р. мають Русины далшых 88 сел. Цілково мають на тот час 154 сел і міст (міста Меджілабірці і Свідник), де суть двоязычны означіня, і русинський язык в них є урядный. Окрім того іщі суть далшы означіня містных частей, як наприклад в Меджілабірцях, але і в селах, коты были злучены (Медвідь 2023в).

Што тото наряджіня в практиці значить? По русиньскы в даных селах і містах мусять быти означены табліці на вступі і выступі зо села або міста, уліці, публічны будовы, основны інформації, желізничны і автобусовы штації або заставкы, по русиньскы мож на урядах в тых селах і містах жадати офіціалны документи, наприклад з матрикы, основны інформації ку вольбам так само мусять быти дістрібуованы і по русиньскы, повинность двоязычного означованя (наприклад робочіх годин, основных інформацій) мають і skleпы ітд.

На Словакії вдяка легіслатіві, котра ся в послідніх роках значно зліпшыла односно народностных меншын, робить ся і з урядными перекладами, перекладами різних офіціалных формуларів, листин, документів з матрикы ітд., а то вшытко і на русиньскім языку. Од 2018-го р. існує і робоча група про русинський язык, котра на тых перекладах робить²⁰.

²⁰ Робоча група была скликана при Уряді уповномоченого влады СР про народностны меншыны. Окрім русиньской існує і мадярська, ромска, українська. Групы выникли про тоты

Заключіня або язык бы сьме мали

В тій статі ходем курто намагав ем ся подати інформацію о тім, який стан русиньского языка і його хоснованя на Словакії можеме видіти по трьох декадах од кодифікації. Першли сьме окремы области, котры были споминаны і в «Декларації» прочітаній на тім історічнім акті в Братіславі, і области, котры ся выфомровали вдяка прязным обставинам про Русинів на Словакії. Окрім фактографії подали сьме позначкы, котры дакус веце одкрывають цілкову реалну сітуацію стану русиньского языка.

Покля маеме на концю збіланцовати, як подарило ся наповнити цілі, пак треба то розділити на дві части.

Кедь бісидуеме о цілях I-ого Меджінародного языкового конгресу, пак конштатуеме, же кодифікацію із штирьох областей подарило ся зробити на Словакії, в Польщі, а лем недавно в Мадярьску. На Підкарпатю, на території України, є то іщі несповнений ціль. І вдяка тому, же Підкарпатя доднесь не має зроблену кодифікацію, але і вдяка приступу языкознателів в далшых областях, сьме днесь іщі барз далеко од наповніня ціля даного першым конгресом – од створіня койне.

Покля бісидуеме о цілях Русинів на Словакії, днесь можеме конштатовати, же язык досправды став языком новинок, часописів, радія, телевізії, театру. Проблемов є русиньске школство, котре Русины на Словакії не доказали за тоты рокы выбудовати. З тым є повязане і чісло людей, котры записують собі материнський язык русиньський, і того чісло набрало в списованю 2021-го р. негатівный тренд. Без школ можеме очекувати, же тот тренд буде продовжовати.

Окрім споминаных областей русиньський язык днесь на Словакії є і языком церковным, языком релігійного жывота, а так само став урядным языком у веце як 150-ох селах і містах.

Першому президентови Чехословакії – Томашови Гарікови Масарикови, приписує ся выслов, же демокрацію маеме, теперь то іщі хоче даякых демократів. В контексті нашой темы можеме повісти: Кодіфікований язык маеме, теперь іщі даякых тых хоснователів кодифікованого языка.

Жебы сітуація реално зліпшыла ся, не мож продовжовати без русиньского школства. Як одповідны за того діло, так і Русины на Словакії обще

народности, котры мають ходем в єднім селі або місті потрбіну квоту населіня, жебы могли быти на списку народностных сел і міг ся там меншыновий язык хосновати як урядный.

мусять зрозуміти, же тото є фундамент, і же про тото мусить ся зробити вшытко. Же без того буде язык, но не будуть хоснователі.

Поможеме собі знова словами «Декларації», котра была прочітана у 1995-ім році в Братіславі.

Кодіфікація языка є єдным з основных знаків літературности каждого языка. Кодіфікований русинський язык нам дасть можность доказати, же в нім є вшытко потрібне на выражіня думок, чутя і надій днешнього модерного чоловіка, так як в остатніх сучасных модерных языках («Декларація...» 1995).

Отвореным зістає вопрос, як Русины будуть розуміти і як схоснують в будучности тоты думкы, што вели кодифікаторів до так важного акту.

Бібліографія

- «Декларація зо святочного выголошіня кодифікації русиньского языка на Словенську». 1995. *Народны новинкы*, ч. 5: 1.
- Крайняк, Франтішек. 1992. *Малый грекокатолицькый катехізм про русиньскы діти*. Меджілабірці: Русиньска оброда.
- Кузмякова, Анна. 2010. *Наша двадцятьрічна путь*. Пряшів: Русиньска оброда на Словенську.
- Медвідь, Петро. 2015. «Скінчили Інтернетовы новинкы АРК в СР». Академія русиньской культуры в Словенській републіці. Доступ: 10.11.2024. <http://www.cms3.rusynacademy.sk/?20-1-2015-%C2%A0%D0%A1%D0%BA%D1%96%D0%BD%D1%87%D1%96%D0%BB%D0%B8-%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%8B-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D1%8B-%D0%90%D0%A0%D0%9A-%D0%B2-%D0%A1%D0%A0?20-1-2015-%C2%A0Скінчили-Інтернетовы-новинкы-АРК-в-СР>.
- Медвідь, Петро. 2016. «„Най Бог благословить нашу путь...” – 25 років русиньской пресы». lem.fm. Доступ: 10.11.2024. <https://www.lem.fm/nay-bog-blagoslovit-nashu-put-25-rokiv-rusinskoj-presyi/>.
- Медвідь, Петро. 2022а. «Списованя на Словакії: Ку русиньскому походжіню приголосило ся понад 63,5 тисяч людей. Русины нарости другим вопросом». lem.fm. Доступ: 10.11.2024. <https://www.lem.fm/spisovanya-na-slovakii-ku-rusinskomu-pokhodzhinyu-priholosilo-sya-ponad-635-tisyach-lyudej-rusiny-narosli-druhym-voprosom/>.
- Медвідь, Петро. 2022б. «30 років од першого языкового конгресу, імпульзу ку кодифікації». lem.fm. Доступ: 8.11.2024. <https://www.lem.fm/30-rokiv-od-pershoho-yazykovoho-kongresu-impulzu-ku-kodifikatsiyi/>.

- Медвідь, Петро. 2023а. «Русины святочно выголосили кодифікацію русинського языка в Будапешті». lem.fm. Доступ: 8.11.2024. <https://www.lem.fm/rusiny-svyatochno-vyholosili-kodifikatsiyu-rusinskoho-yazyka-v-budapeshti/>.
- Медвідь, Петро. 2023б. «100 років од народжіння владыкы Івана Лявинця». lem.fm. Доступ: 8.11.2024. <https://www.lem.fm/100-rokiv-od-narodzhynya-vladyky-ivana-lyavintsya/>.
- Медвідь, Петро. 2023в. «Русинських означінь сел і міст буде веце. Влада схвалила нове наряджіння». lem.fm. Доступ: 10.11.2024. <https://www.lem.fm/rusinskykh-oznachin-sel-i-mist-bude-vecse-vlada-skhvalila-nove-naryadzhinya/>.
- Медвідь, Петро. 2024. «Меджі формалностейов і реалностейов». lem.fm. Доступ: 10.11.2024. <https://www.lem.fm/medzhi-formalnostov-i-realnostov/>.
- Панько, Юрій. 1994. *Русинсько-русько-українсько-словенсько-польський словник лінгвістичних термінів*. Пряшів: Русинська оброда на Словенську.
- Плішкова, Анна. 2006. «Зачали ся приправы 3. конгресу русинського языка». В: *Русин*, ч. 16 (5): 2
- Плішкова, Анна, ред. 2008. *Русинський язык меджі двома конгресами. Зборник рефератів з III. Меджінародного конгресу русинського языка*. Пряшів: Інштїтут русинського языка і культуры Пряшівской універзіты в Пряшові.
- Тетраевангеліє*. 2009. Пряшів: Світовий конгрес Русинів.
- Фонтанський, Генрик, Хомяк, Мирослава. 2000. *Граматыка лемківського языка*. Katowice: «Śląsk» Wydawnictwo Naukowe.
- «Hodnotiaca správa Výboru pre národnostné menšiny a etnické skupiny o podpore kultúr národnostných menšín, o stave národnostného školstva a o používaní jazykov národnostných menšín za obdobie rokov 2021–2022». Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny. Доступ: 2.11.2024. https://www.narodnostnemensiny.vlada.gov.sk/site/assets/files/3564/hodnotiaca_sprava_vnmes_2021-2022-_final_-_s_ms.pdf?csrt=5823591086203177952.
- Krupička, Miroslav. 2019. «Historie českého rozhlasu». archiv.radio.cz. Доступ: 10.11.2024. <https://archiv.radio.cz/cz/static/historie-radia-praha/historie-cro>.
- «Nariadenia vlády Slovenskej republiky z 25. januára 2023, ktorým sa vydáva zoznam obcí, v ktorých občania Slovenskej republiky patriaci k národnostnej menšine tvoria najmenej 15 % obyvateľstva». Slov-Lex. Доступ: 10.11.2024. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2023/35/20230301>.
- «O nás». Divadlo Alexandra Duchnoviča. Доступ: 10.11.2024. <https://www.divadload.sk/o-nas>.
- Petejová-Meššová, Marianna. «Premiéra v DAD». Korzár. Доступ: 30.10.2024. <https://spis.korzar.sme.sk/c/4408346/premiera-v-dad.html>.
- Pukan, Miron. 2007. *V premenách času. Ukrajinské národné divadlo/Divadlo Alexandra Duchnoviča Prešov*. Bratislava: Divadelný ústav.
- «Ústav rusínskeho jazyka a kultúry PU». Prešovská univerzita v Prešove. Доступ: 30.10.2024. <https://www.unipo.sk/pracoviska/urjk/uvod//>.
- «Večerné školy». Kolysočka. Доступ: 12.11.2024. <https://www.rusinskyjazyk.sk/vecerne-skoly/>.

- «Zákon z 20. júna 2024 o Slovenskej televízii a rozhlase a o zmene niektorých zákonov». Slov-Lex. Доступ: 10.11.2024. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2024/157/>.
- «Zákon z 22. mája 2008 o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov». Slov-Lex. Доступ: 10.11.2024. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2008/245/>.